

מעלת המתפרנס ממעשה ידיו

ביאור ברמב"ם הלכות תלמוד תורה

הסתירה ברמב"ם

מידת חסידות היא להימנע אפילו מקבלת דורון
מידת חסידות היא לחיות חיי צער כדי שלא להזדקק לצדקה
מידת חסידות היא להתפרנס מאומנות דווקא ולא ממסחר
מידת חסידות היא להימנע אפילו מסיוע לפרנסה
מידת ההסתפקות היא היא מידת החסידות

הסתירה ברמב"ם

ברמב"ם הל' תלמוד תורה פ"ג ה"י כתב:

כל המשים על לבו שיעסוק בתורה ולא יעשה מלאכה ויתפרנס מן הצדקה, הרי זה חילל את השם¹ וביזה את התורה וכיבה מאור הדת וגרם רעה לעצמו ונטל חיוו מן העולם הבא, לפי שאסור ליהנות מדברי תורה בעולם הזה. אמרו חכמים², 'כל הנהנה מדברי תורה נטל חיוו מן העולם³. ועוד ציוו ואמרו⁴, 'אל תעשם עטרה להתגדל בהן ולא קרדום לחפור בהן'. ועוד ציוו ואמרו⁵, 'אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות', 'וכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטילה וגוררת עון⁶. וסוף אדם זה שיהא מלסטם את הבריות⁷.

1 בפיה"מ אבות פ"ד מ"ה ביאר הטעם: "שהוא חילול השם אצל ההמוון, לפי שהם יחשבו התורה למלאכה מן המלאכות אשר מתפרנסים בהן, ותבזה אצלם, ויהיה עושה זה דבר ה' בזה". ויש לצרף לכאן מ"ש הרמב"ם בהל' יסודי התורה פ"ה ה"א: "ויש דברים אחרים שהן בכלל חילול השם, והוא שיעשה אותם אדם גדול בתורה ומפורסם בחסידות דברים שהבריות מרננים אחריו בשבילם, ואע"פ שאינן עבירות הרי זה חילל את השם... הכל לפי גודלו של חכם". ודון מינה ואוקי באתרא.

2 אבות פ"ד מ"ה.

3 =העולם הבא וכמ"ש הרמב"ם בפיה"מ, הובאו דבריו לקמן הערה 7. ואולי י"ל שזהו על דרך מ"ש הרמב"ם בפיה"מ סנהדרין פרק חלק: "כבר הזכירו דברים זולת אלה שהעושה אותם אין לו חלק, אמרו המלבין פני חברו ברבים אין חלק לעולם הבא, והקורא לחברו בכנויו, והמתכבד בקלון חברו, לפי שלא יבוא מעשה מן המעשים האלו, ואף על פי שהם קלים לפי מחשבת החושב, כי אם מנפש חסרה שלא הגיעה לשלמות ואינה ראויה לחיי העולם הבא". (ועיין היטב בלשון הרמב"ם הל' תשובה פ"ג ה"ד. ואכ"מ).

4 אבות שם. 5 שם פ"א מ"י. 6 שם פ"ב מ"ב.

7 ראה פיה"מ על אבות פ"ב שם בפירוש "גוררת עון": "כמו שביארו במקום אחר (ראה

מעלה גדולה⁸ היא למי שהוא מתפרנס ממעשה ידיו, ומידת חסידים הראשונים היא⁹, ובה זוכה לכל כבוד וטובה שבעולם הזה ולעולם הבא¹⁰, שנאמר (תהילים קכת, ב) 'יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך', אשריך בעולם הזה, וטוב לך לעולם הבא¹¹ שכולו טוב¹².

ולכאורה נראה שדבריו בשתי הלכות אלו סותרים אלו את אלו, כי בהל' י כאשר מדבר הרמב"ם בגנות 'המתפרנס מן הצדקה' הוא מתייחס אל היעדר עשיית מלאכה לפרנס עצמו כדבר חמור ביותר, ואילו בהל' יא מפליג הרמב"ם בשבח ובמעלתו של 'המתפרנס ממעשה ידיו' וכתב ש'מידת חסידים הראשונים היא'¹³ - אבל אינו שופך

- 8 קידושין כט, א; ל, ב, אמרו, סופו שהוא מלסטם את הבריות". ויעוין בפיה"מ פ"ד שם שהאריך וכתב: "אל תעשה התורה קרדום לחפור בה, כלומר אל תחשבה כלי לפרנסה, וביאר ואמר שכל מי שיהנה בזה העולם בכבוד תורה שהוא כורת נפשו מחיי העולם הבא. והעלימו בני אדם עיניהם מזו הלשון הגלוי... והביאו בני אדם לסבור שטות גמורה שזה צריך ומחוייב לעזור לחכמים ולתלמידים ולאנשים העוסקים בתורה ותורתן אומנותן. וכל זה טעות, אין בתורה מה שיאמת אותו ולא רגל שישען עליה בשום פנים", עיי"ש בארוכה. ללשון זה - "מעלה גדולה" - השווה רמב"ם הל' תשובה פ"י ה"ב 'ומעלה זו היא מעלה גדולה מאוד', והל' מתנות עניים פ"י ה"ז "מעלה גדולה שאין למעלה ממנה".
- 9 ראה רמב"ם לעיל (הל' ת"ת פ"א ה"ט): "גדולי חכמי ישראל היו מהן חוטבי עצים ומהן שואבי מים כו' ואעפ"כ היו עוסקין בת"ת".
- 10 השווה לשון הרמב"ם בהל' תשובה פ"ט ה"א: "נמצאתם זוכין לשני העולמות, לחיים טובים בעולם הזה המביאים לחיי העולם הבא". וראה מורה נבוכים ח"ג פכ"ז ש"התורה האמיתית... באה לתת לנו שתי השלמויות יחד... וכבר כתבה התורה שתי השלמויות והגידה אלינו שתכלית אלו התורות כולם היא להגיע אליהם, אמר ית' (דברים ו, כד) 'יצונו ה' לעשות את כל החקים האלה ליראה את ה' אלקינו לטוב לנו כל הימים לחיותנו כהיום הזה', והקדים הנה השלמות האחרון לפי מעלתו כמו שבארנו שהוא התכלית האחרון, והוא אמרו 'לטוב לנו כל הימים', הנה ידעת אמרם ז"ל בפירושים (קידושין לט, ב; חולין קמב, א) והוא שאמרו ית' (דברים כב, ז) 'למען ייטב לך - לעולם שכולו טוב, והארכת ימים - לעולם שכלו ארוך', כן אומרו הנה 'לטוב לנו כל הימים' הכוונה הענין ההוא בעצמו, ר"ל להגיע אל עולם שכולו טוב וארוך, והיא העמידה המתמדת. ואמרו 'לחיותנו כהיום הזה' - זאת העמידה הגשמית הראשונה הנמשכת קצת זמן".
- 11 ראה לקמן בפנים (קרוב לסוף המאמר) ובהערה 50 מקורות לכך.
- 12 ראה רמב"ם הל' תשובה פ"ח ה"א: "הטובה הצפונה לצדיקים היא חיי העולם הבא והיא החיים שאין מות עמהן והטובה שאין עמה רעה, הוא שכתוב בתורה (דברים כב, ז) 'למען ייטב לך והארכת ימים', מפי השמועה למדו, 'למען ייטב לך - לעולם שכולו טוב; והארכת ימים - לעולם שכולו ארוך', וזהו הוא העולם הבא". וראה גם הל' תשובה פ"ט באמצע ה"א: "...כדי שתזכו לחיי העולם הבא וייטב לך לעולם שכולו טוב".
- 13 השווה לשון הרמב"ם הל' תעניות פ"ה ה"ט: "זו היא **מידת** כל העם... אבל חסידים הראשונים כך היתה **מידתן**" וכו'.

בוז וקלון על מי שאינו עושה כן; משמע שאם אינו מתפרנס ממעשה ידיו חסר 'מעלה' זו ושבתיה לחסידותיה, ותו לא מידי!
וראיתי בספרי האחרונים שעמדו על קושיא זו, וכתבו לתרץ את דברי הרמב"ם בכמה אופנים. והנני בזה להציע דבריהם בצירוף מה שיש להעיר עליהם לפענ"ד, ולבסוף אענה אנכי גם את חלקי בענין זה בעז"ה.

מידת חסידות היא להימנע אפילו מקבלת דורון

בספר שם יוסף על הרמב"ם (להרב חיים יוסף אליקים מן העיר סופיה, שאלוניקי תקכ"ט), כתב שהרמב"ם בספר משנה תורה חזר בו במקצת מדבריו בפיה"מ אבות פ"ד מ"ו, וסבר שאין איסור לעסוק בתורה ולהימנע מעשיית מלאכה אפילו כדי פרנסתו כי אם כשתובע בפה ומבקש שיפרנסוהו אחרים בתורת צדקה, אבל כשמקבל דורונות מאחרים, ופרנסתו ברצון קיבלו עליהם - אין איסור בדבר¹⁴. אלא שמידת חסידות לא לסמוך על אחרים כלל, ועל כן כתב הרמב"ם שרק "מעלה גדולה" ישנה במה ש"מתפרנס ממעשה ידיו", אבל אם אינו עושה כן לא מיקרי עברייני ח"ו, ופשיטא שלא הפסיד בזה את חלקו בעולם הבא. וכבר קדמו בזה בספר כתר תורה (להרב שמואל בן משה די אבילה, אמשטרדם תפ"ה, דף מו, א) עיי"ש בארוכה.

אבל ביאור זה נראה דחוק לענ"ד, שהרי בנוסף לזה שמדברי הרמב"ם בפיה"מ מבואר שהתנגד לסמיכה על כל סוג של תמיכה כספית, בין תמיכה הבאה באונס ובין הבאה ברצון הנותן¹⁵, הנה גם בדברי הרמב"ם בספר היד אין זכר לחילוק זה

14 באופן אחר קצת כתב בספר ראשון לציון (לבעל אור החיים הקדוש), הל' צדקה (סי' רמח סע' כא), ש"דייק הרמב"ם ז"ל דכל זה לא מיירי אלא במי שהוא מטיל פרנסתו על הזולת, שיושב ולומד ובהכרח על הציבור לפרנסו, אבל אם הציבור או היחיד מבקשים ממנו ללמוד בעדם או לזכות - לאו איסורא עביד, דכן מציינו היתר בהדיא 'שמח זבולון כו' ויששכר באהלך' [דברים לג, יח ופירוש רש"י שם; בראשית רבה פרק צט, ט. ועוד] ושמעון אחי עזריה [סוטה כא, א] וכיוצא בזה, אלא דבזה לא מיירי [הרמב"ם] כלל, אלא דוקא בנידון הנזכר שמטיל פרנסתו וצרכי עצמו על הזולת כמאן דתובע שכר לימודו, דבזה פשיטא שהוא נוטל חייו מן העולם, וכן דייק רמב"ם בפיה"מ בהדיא". וראה גם בערוך השולחן יו"ד סי' רמו סע' לט-מ: הרמב"ם "גינה אותם שהם בעצמם קבעו להם חוקים על יחידים ועל קהלות והם בעצמם בקשו ממון, עיי"ש, אבל אם הציבור קבלו עליהם חכם פלוני שישלמו לו כך וכך שכירות וכך וכך הכנסה, ודאי דגם לדעתו היתר גמור הוא. ורבים וגדולים תפסו בכוננתו שאוסר לגמרי ליטול ממון בעד הרבנות, והשיגו עליו בחזק יד. ולענ"ד גם הרמב"ם אינו חולק על זה, דכשהציבור מקבלים עליהם להחזיקו ולנהוג בו כבוד, פשיטא דזהו כבוד התורה. ולא אסר אלא כשהחכם מטיל עליהם כמו שנתבאר".

15 א. בפיה"מ שם כתב להוכיח מהלל הזקן, ש"לא יסופק לבר דעת שאילו היה מסכים לקבל מבני דורו, לא היו מניחים אותו לחטוב עצים" ואעפ"כ היה הלל "בז למה שבידי בני אדם הואיל והתורה מנעתו מזה". הרי מבואר, דאפילו בכה"ג שאנשי דורו רוצים לפרנסו [ניתירה

[ומסתימת לשונו "שאסור ליהנות מדברי תורה בעולם הזה" ו"כל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטילה וגוררת עון" משמע שעוסק בכל גוונא], ואין שום יסוד לכך שחזר בו ממ"ש בפי"מ.

מידת חסידות היא לחיות חיי צער כדי שלא להזדקק לצדקה

בשו"ת אגרות משה יו"ד ה"ד סי' לו אות ד, כתב ש"מוכרחין לומר דודאי גם הרמב"ם סובר, דכשיודע שלא שייך שיבין היטב מה שלומד כשיצטרך לעבוד איזו שעות ביום לפרנסתו, שמותר וגם מחוייב להתפרנס ממתנות דאינשי, וכל שכן מן הצדקה, דאין לך עני גדול מזה שלא יוכל להתפרנס ממלאכתו כשילמוד התורה¹⁶, ואין לך קידוש שם שמים ומכבד התורה גדול מזה שמתבזה ליטול צדקה בכדי שיהיה לו האפשריות ללמוד התורה¹⁷... ואם כן ודאי ברור שלא רק שרשאי ליטול צדקה ומתנות לחיותו כדי שיוכל ללמוד¹⁸ שגם מחוייב הוא ליקח מתנות ולהתפרנס

מזה: אילו היה הדבר בידם היו מפרנסים אותו 'בעל כרחו', ו"לא היו מניחים אותו לחטוב עצים", מנעתו התורה מזה. ב. בפי"מ שם כתב שאלישע הנביא "לא היה מקבל ממון מבני אדם, כל שכן שלא היה מטיל עליהם ומחייבם בחוקים", ומסגנונו משמע דגם בלי הטלת חוב על האנשים הרי עצם קבלת התמיכה היתה למורת רוחו. ג. בפי"מ שם מבואר שההיתר היחידי לסמוך בכל מאוודו על אחרים הוא "באנשים בעלי מומים בגופותיהם או זקנים באו בימים עד שלא יוכלו לעשות מלאכה", שאם לא היו מקבלים ממון אחרים היו מתים, וזולת מצב כזה אין להשליך עצמו על אחרים כלל. ודוחק לומר דמיירי רק בכה"ג שמשליך עצמו עליהם 'בעל כרחם'. ד. בסוף דבריו בפי"מ שם כתב שישנם שני אופנים שבהם מותר לתלמיד חכם לקבל תמיכה מכספם של אחרים, ואלו הם: "שיתנו ממון לאדם, יעשה להם סחורה בו בבחירתו, אם ירצה - ועושה זה יש לו שכר על כך, וזה הוא מטיל מלאי לכיס תלמידי חכמים"; "שתמכר סחורתם תחילה למה שימכר, ותתפס להם ראשית השוק דוקא". והנה, אם באנו לומר שלפי דעת הרמב"ם יש לתלמידי חכמים לקבל תמיכה כספית כל אימת שהיא ניתנת ברצון וחפץ הנותן, צ"ב: כיון שהרמב"ם מדבר להדיא ממי שעושה "בבחירתו - אם ירצה", למה הגביל את היתר התורה לשני אופנים הנ"ל של הטלת מלאי ותפיסת ראשית השוק, דכיון שעושה ברצון ואין המקבל כופהו או לוחץ עליו, למה לא יפרנסוהו בכל מכל כל?! ועל כרחך, דס"ל להרמב"ם דגם בכה"ג אין היתר.

16 הגרמ"פ מציין למ"ש הרמב"ם בהל' רוצח ושמירת הנפש פ"ז ה"א (בנימוק הדין ד"תלמיד שגלה לערי מקלט מגלין רבו עמו") ש"חיי בעלי חכמה ומבקשיה בלא תלמוד כמיתה חשובין".

17 ולפי דבריו צ"ל דמ"ש הרמב"ם בהל' מתנות עניים פ"י ה"ח "לעולם ידחוק אדם עצמו ויתגלגל בצער ואל יצטרך לבריות ואל ישליך עצמו על הצבור... ואפילו היה חכם ומכובד והעני יעסוק באומנות ואפילו באומנות מנוולת ולא יצטרך לבריות", מיירי ג"כ בכה"ג שעדיין יוכל לעסוק בתורה כדבעי.

18 ועל דרך זה כתב הגרמ"ש אשכנזי שליט"א בפירושו הארוך להל' ת"ת לאדה"ז (קה"ת תש"ס) פ"ג ס"ב (עמוד 131): "אם מלאכת עראי אינה מספקת לו לכדי חייו וצריך לעשות מלאכתו קבע או להתפרנס מהצדקה יתכן שגם להרמב"ם מותר ליטול מהצדקה על מנת שיוכל לעשות תורתו קבע", עיי"ש. ואכ"מ.

מן הצדקה כדי שיוכל ללמוד, ומקדש הוא שם שמים בזה ביותר, שרואין איך שחשוב הוא לימוד התורה שכדאי אף להתבזות בשביל זה¹⁹. ורק במי שלא יקשה לו לימודיו בשביל איזו שעות שיעשה מלאכה, היינו שילמוד בהזמן שילמוד באותו הדעת והשכל והבנתו כמו אם היה לומד כל היום, בזה סובר הרמב"ם שאסור לו להתפרנס מן הצדקה אף שיצטרך לבטל איזו שעות ביום למלאכה כדי להתפרנס ולא ילמוד הרבה בכמות²⁰, דאף דלא למד כל התורה ששייך לאדם ללמוד, הא כיוון שצריך לעבוד לפרנסתו לכדי חייו הרי נמצא שאין לו יותר זמן ללמוד. ואף שהיה יכול להשיג עוד זמן ללמוד כשלא יעשה מלאכה כלל אף לכדי חייו ויתפרנס מן הצדקה, סובר הרמב"ם שבשביל זה אסור להתפרנס מן הצדקה... אבל מסיק הרמב"ם שמכל מקום אף שרשאי וגם מוכרח להתפרנס ממתנות ומצדקה באופן זה, אבל מכל מקום מעלה גדולה היא למי שאף באופן זה מתפרנס כשאפשר לו לדחוק במקצת מעשה ידיו, כגון דכשיעשה מלאכה רק שעה אחת יהיה לו להתפרנס בדוחק באכילת לחם וליפתא בלא בשר ובלא חלב וכדומה, ויתרגל בזה שיוכל ללמוד כראוי... שאף שודאי אין לאסור מליקה מצדקה אף שיש לו ללחם וליפתא לבד, מאחר דבשר ודגים צורך גדול הוא לבריאות הגוף בזמננו, מכל מקום רשאי שלא להתרגל בזה אף בזמננו לאלו שאין להם פרנסה בריוח, ולא יקחו מצדקה ומתנות... שמעלה גדולה הוא שיתפרנס רק ממעשה ידיו כפי מה שמספיקו, ואם לא יספיקו מעשה ידיו אלא רק ללחם ולא לבשר לא יאכל בשר ומטעמים אחרים²¹, ושפיר כתב הרמב"ם דהוא רק מעלה גדולה ומדת חסידים הראשונים היא".

19 כל זה כתב הגרמ"פ לפי שיטת הרמב"ם שבדרך כלל אסור לקבל תמיכה כספית כדי ללמוד תורה. אבל יש להעיר שבלאו הכי כתב הגרמ"פ (שו"ת אגרות משה, יורה דעה, ח"ב סי' קטז) דלא קיי"ל כשיטת הרמב"ם בענין זה, עיי"ש.

20 בסגנון אחר יש לומר: כל דברי הרמב"ם בענין זה בנויים על הנחה מוקדמת שאפשר לקיים מצות תלמוד תורה כראוי וביחד עם זה לעסוק במלאכה לצורך פרנסה, והיינו על ידי שימעת בעסקו ויעסוק רוב זמנו בתורה. הרי כתב הרמב"ם בפרק זה עצמו (הל' ו-ט) דמי שרוצה "לקיים מצוה זו כראוי... לא יסיח דעתו לדברים אחרים... שמא תאמר... עד שאקנה מה שאני צריך ואפנה מעסקי ואחזור ואקרא, אם תעלה מחשבה זו על לבך אין אתה זוכה לכתרה של תורה לעולם, אלא עשה תורתך קבע ומלאכתך עראי... לא כל המרבה בסחורה מחכים, וצו חכמים הוי ממעט בעסק ועסוק בתורה... דברי תורה אינם נמצאים... אלא [במי ש]עושה מלאכה בכל יום מעט כדי חייו... ושאר יומו ולילו עוסק בתורה". [וראה מ"ש הרמב"ם בהלכה קודמת (הל' ת"ת פ"א הי"ב): "היה בעל אומנות, והיה עוסק במלאכתו שלש שעות ביום ובתורה תשע"]. בהתחשב עם שתי אפשרויות אלו, לעסוק בתורה כל היום ממש ולקבל תמיכה מאחרים, או לעסוק בתורה רוב היום ובמלאכה מיעוט היום - סבר הרמב"ם שמחוייב לעשות כאפשרויות השניה. אבל אילו יצוייר מצב (כמו שהוא באמת בימינו ברוב המקומות) שבכדי לפרנס עצמו וב"ב יצטרך לעסוק במלאכה רוב היום ככולו ולא יוכל "לקיים מצוה זו כראוי" אם לא יקבל תמיכה מאחרים, גם הרמב"ם היה מודה ומורה שיש לו לקבל תמיכה מהציבור כדי לקיים מצות תלמוד תורה כראוי.

21 לפי דברי האג"מ דברי הרמב"ם בהי"א מזכירים את מאמר המשנה (אבות פ"ו מ"ד): "כך

אבל דברי האגרות משה צע"ג, משני טעמים:

חדא, שהרי חילוק זה - בין "מי שלא יקשה לו לימודיו בשביל איזו שעות שיעשה מלאכה" ד"היינו שילמוד בהזמן שילמוד באותו הדעת והשכל והבנתו כמו אם היה לומד כל היום" שבכה"ג עוון גדול הוא בידו אם הוא מתפרנס מן הצדקה, למי "שלא שייך שיבין היטב מה שלומד כשיצטרך לעבוד איזו שעות ביום לפרנסתו" שבכה"ג "מותר וגם מחוייב להתפרנס ממתנות דאינשי" - אינו רמוז בדברי הרמב"ם כלל. ועוד, כי לפי ביאורו בדברי הרמב"ם נ"ל שהעיקר חסר מספר היד, כי לפי דבריו החידוש שבהל' יא הוא לא מעלת המתפרנס ממעשה ידיו כשלעצמו - כי אם ההסתפקות במועט כדי שיוכל ליהנות ממעשה ידיו, וזוהי ה'מידת חסידות' שבהלכה זו. ואם כן הוא, נראה שהיה לו להרמב"ם לציין כאן את מעלת הבוחר בחיי דחקות כדי שלא יזקק לעזרת אחרים והיה מתאים שיכתוב את דבריו כאן בסגנון דומה למה שכתב בהל' מתנות עניים פ"י הי"ח, שמידת חסידות היא ש"ידחוק אדם עצמו ויתגלגל בצער ואל יצטרך לבריות ואל ישליך עצמו על הצבור²²... יעסוק באומנות ואפילו באומנות מנוולת ולא יצטרך לבריות. מוטב לפשוט עור בהמות נבלות ולא יאמר לעם - חכם גדול אני כהן אני פרנסוני, ובכך ציוו חכמים, גדולי החכמים היו מהם חוטבי עצים ונושאי הקורות ושואבי מים לגנות ועושי הברזל והפחמים ולא שאלו מן הצבור ולא קיבלו מהם כשנתנו להם", וכיו"ב²³; והרי בנידון דידן לא הזכיר דבר וחצי דבר מכל הנ"ל, וייחד את דבריו אך ורק על מעלת ה'מתפרנס ממעשה ידיו'.

מידת חסידות היא להתפרנס מאומנות דווקא ולא ממסחר

בספר דברי ירמיהו על הרמב"ם (הל' ת"ת שם) כתב שכוונת הרמב"ם היא להורות ש"אף מי המפרנס את עצמו מסחורה וכיו"ב אינו בכלל מחלל השם חלילה וגם אין סופו ללסטם את הבריות" כמ"ש בהלכה יו"ד, אבל מ"מ עדיין לא הגיע לידי "מעלה הגדולה שיפרנס אדם את עצמו ממעשה ידיו ממש כמ"ש רז"ל... וזה היה ממדת חסידים הראשונים שהיו עושי המלאכה בידיהם" דוקא, וכמ"ש הרמב"ם בהל' יא. כוונתו שבהל' י-יא מדבר הרמב"ם על כך שאסור להתפרנס מאחרים ומפליג בחומר האיסור, ובהלכה יא הוא מוסיף שמידת חסידות היא שלא יתפרנס אלא מאומנות, דהיינו 'ממעשה ידיו' דוקא.

היא דרכה של תורה פת במלח תאכל כו' וחיי צער תחיה ובתורה אתה עמל ואם אתה עושה כן אשריך וטוב לך אשריך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא".

22 ושם הי"ט: "וכל מי שצריך ליטול וציער ודחק את השעה וחיה חיי צער כדי שלא יטריח על הצבור אינו מת מן הזקנה עד שיפרנס אחרים משלו".

23 יש להעיר גם מלשון הרמב"ם הל' ת"ת פ"א ה"ח-ה"ט: "כל איש מישראל חייב בתלמוד תורה, בין עני בין עשיר, בין שלם בגופו בין בעל יסורין... אפילו היה עני המתפרנס מן

והנה אמת נכון הדבר שמצינו בדברי חז"ל מעלה במי שמתפרנס ממעשה ידיו על פני מי שמתפרנס ממשא ומתן, 'עיסקא'²⁴, וגם בספרי האחרונים מצינו אחדים שהפליגו במעלת האומנות בניגוד למשא ומתן ומסחר²⁵; מכל מקום קשה לומר שכוונת הרמב"ם בהלכה זו היא להורות על מעלת האומנות בניגוד למסחר, כי בנוסף לזה שלא מצאתי שהרמב"ם יפליג במעלת האומנות [בניגוד למו"מ] דוקא, וגם במכתב עצה שכתב לתלמידו ר' יוסף ב"ר יהודה, לאחר שכלל ואמר ש"זו אחד מחייטות או נגרות או אריגה על דרך ההשתכרות אהוב אצלי מרשות ראש הגלות", כתב לו בזה"ל: "עצתי היא שתעשה יגיעך המסחר ולימוד הרפואה עם העסק בתלמוד תורה באמת"²⁶, הלא מדברי הרמב"ם בפי"ה מ"ה הנ"ל משמע שעיקר המעלה באומנות אינו אלא מה שמתפרנס בכבוד ממה שעושה בעצמו, ולא ממה שאחרים נותנים לו מתנות חנם²⁷, וכן נראה מפורש בכמה מדרשי חז"ל²⁸, והרי מעלה זו

הצדקה ומחזר על הפתחים... גדולי חכמי ישראל היו מהן חוטבי עצים ומהן שואבי מים ומהן סומים ואף על פי כן היו עוסקין בתלמוד תורה ביום ובלילה".

24 בברייתא קידושין כט, א: ת"ר, האב חייב בבנו למולו וכו' וללמדו אומנות... רבי יהודה אומר, כל שאינו מלמד את בנו אומנות מלמדו ליסטות, ובגמרא שם: כאילו מלמדו ליסטות. ובגמרא שם ל, ב: מאי בינייהו, [פירש רש"י: מאי קא מוסיף רבי יהודה]; איכא בינייהו דאגמריה עיסקא [פירש רש"י: אם לימדו סחורה לתנא קמא הרי לימדו חיים, לרבי יהודה דאתי לטעמא אומנות דוקא, דכמה פעמים שאין לו במה לעשות סחורה ועומד ומלסטם]. וראה מגן אברהם או"ח קרוב לסוף סי' קנו שפסק כת"ק. וכבר העירו האחרונים (ראה שו"ת בנין ציון סימן ככה ועוד) שהרמב"ם השמיט מספר היד את החיוב ללמד בנו אומנות (קידושין שם; קידושין פב, א (במשנה). וראה גם ברכות סג, א [דרש בר קפרא כו'] וכתובות ה, א). וראה גם שו"ת אגרות משה או"ח ח"ב סק"א. ואכמ"ל.

25 ראה לדוגמא ספר הברית חלק ב, מאמר יג, פרק א בארוכה. וראה גם שו"ת שארית יעקב (להגאון ר' יעקב זאב כהנא - נכד אחי הגר"א, אב"ד פאסוואל - ווילנא תרנ"ה) בהקדמה: "לכו וראו מפעלות האלקיים האלה, חבל תנאים ואמוראים, אשר כולם אוהבים את המלאכה אפילו מלאכה נמבזה, ואפילו בעיסקא רובא דרובא נפשם קצה בזה כי נקטי כשיטת רבי יוחנן (ולא כרבנן) בקידושין ל, ב כי המלאכה מכבדת לבעליה", עיי"ש. ואכמ"ל.

26 'אגרות הרמב"ם', מהדורת שילת, מעלה אדומים-ירושלים, תשנ"ה, עמוד שיא.

27 וראה רד"ק ומצודות תהלים שם: "יגיע כפיך כי הטובה היא שיחיה ממלאכתו ולא יהנה מאחרים, כל זמן שיוכל ליגע עצמו במלאכה, ואם תחיה בזאת ההנהגה, אשריך וטוב לך".

28 ראה לקמן בפנים - קרוב לסוף המאמר. ויש להעיר ממ"ש בפירוש מרכבת המשנה ולר' יוסף ב"ר משה ב"ר יהודה אלאשקרה עמ"ס אבות פ"א מ"י בביאור מאמר חז"ל (ברכות ת, א) "גדול הנהנה מיגיעו יותר מירא שמים, דאילו בירא שמים כתיב אשרי איש ירא את ה' (תהלים קיב, א), ובהנה מיגיעו כתוב יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך", ש"ש לומר שהוא מדבר בשני בני אדם, אחד קורא שעה אחת ביום והולך למלאכתו, ואחד קורא [כל] היום כולו, שמא תאמר לא יש שכר אלא למי שקורא היום כולו, אבל מי שקורא שעה אחת אין לו שכר כל כך - בא לומר שגדול הוא הקורא שעה אחת ונהנה מיגיעו, יותר ממי שקורא היום כולו ואינו עושה שום מלאכה כדי לקיים את התורה... והנה הביא ראיה מפסוק יגיע כפיך כי תאכל, ר"ל שתביא לך הנאה לעצמך ביגיעתך ולא תניחהו לאחרים".

בתקפה היא גם במי שעוסק במשא ומתן, ועל כן נראה שאין מקום לחלק, לפי דעת הרמב"ם, בין מי שעוסק באומנות למי שעוסק במסחר ומרוויח ממון ע"י משאו ומתנו²⁹.

מידת חסידות היא להימנע אפילו מסיוע לפרנסה

ואולי אפשר לבאר את דברי הרמב"ם ע"פ מה שנראה מבואר משתי הלכות אלו עצמן, שלא כל מי שאינו מתפרנס ממעשה ידיו מוכרח להתפרנס מן הצדקה, ולא כל מי שאינו מתפרנס מן הצדקה מוגדר כמתפרנס ממעשה ידיו³⁰. הא כיצד? בפיה"מ אבות שם (בהמשך לדבריו הנ"ל בגנות קבלת תמיכה כספית מהציבור וכו') כתב הרמב"ם וז"ל: "אמנם הדבר אשר התירתו התורה לתלמידי חכמים הוא שיתנו ממון לאדם יעשה להם סחורה בו בבחירתו, אם ירצה ועושה זה יש לו שכר על כך, וזה הוא מטיל מלאי לכיס תלמידי חכמים³¹, ושתימכר סחורתם תחילה למה שיימכר, ותיתפס להם ראשית השוק דוקא". ומדבריו שם מבואר שגם לסתם בני אדם (שאינם תלמידי חכמים) אין איסור בדבר, וכמ"ש "כי שתי הפעולות האלה יש שיעשו אותן הסוחרים קצתם עם קצתם על דרך הכבוד, ואפילו לא היתה שם חכמה, ולכל הפחות יהיה תלמיד חכמים כמו עם ארץ מכובד".

על פי זה אפשר לומר שגם בהל' תלמוד תורה שם, בהלכה יו"ד, לא שלל הרמב"ם את האפשריות להרוויח ממון ע"י "שיתנו ממון לאדם יעשה להם סחורה בו בבחירתו", כי באופן זה, אף שאינו מתפרנס ממעשה ידיו, הרי אינו מתפרנס מן הצדקה. ולזה כתב הרמב"ם בהל' יא שאע"פ שאין איסור בדבר, מכל מקום אין זו מידת חסידות, כיון ש"מעלה גדולה היא למי שהוא מתפרנס ממעשה ידיו" דוקא -

29 והרי, בדרך כלל, הביטוי "מעשה ידים" בספר היד (בהל' אישות ובהל' נדרים ובהל' עבדים וכו') אינו מוגבל לאומנות דוקא אלא לכל הרווחה באיזה אופן שתהיה.

30 וכמו שנקט גם בספר שם יוסף הנ"ל בחילוקו בין צדקה לדורון.

31 ראה פסחים נג, ב: "...דאמר רבי יוחנן כל המטיל מלאי לכיס תלמידי חכמים זוכה ויושב בשיבה של מעלה, שנאמר (קהלת ז, יב), כי בצל החכמה בצל הכסף", ופירש רש"י "מטיל מלאי, נותן סחורה לתלמידי חכמים להשתכר בה". אבל במאירי פסחים שם פירש כמבואר בפיה"מ, וז"ל: "כל המטיל מלאי לכיסן של תלמידי חכמים, ר"ל, שמתעסק בסחורה על ידם להיות הם משתכרים בה וכן כל המהנה תלמיד חכם מנכסיו על איזה צד זוכה ויושב בשיבה של מעלה שהרי אף הוא מסייע בחכמתו וגורם להעמידה". [ויש להעיר שבפירושו על סוטה מז, ב, "משרבו מטילי מלאי על בעלי בתים רבה השוחד והטיית משפט", פירש רש"י: "מטיל מלאי, הדיינים מטילין מלאי פרקמטיא שלהם על בעלי בתים היודעים בטיב סחורה שישתכרו הדיינין על ידו". ואכמ"ל]. לכללות הענין של הטלת מלאי - ראה גם רמב"ם הל' דעות פ"ו ה"ב: "מצות עשה להדבק בחכמים ותלמידיהם כדי ללמוד ממעשיהם... לפיכך צריך אדם להשתדל שישא בת תלמיד חכם כו' ולעשות פרקמטיא לתלמיד חכם ולהתחבר להן בכל מיני חיבור".

על פי מה שנאמר 'יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך' - ולא יסמוך על אחרים אפילו באופן המותר³².

אמנם עדיין צ"ע בכל הנ"ל, מפני שדוחק הוא לומר שהרמב"ם סתם את דבריו בספר היד על סמך מ"ש בפיה"מ. ועוד, כי בפיה"מ שם, לאחרי שדיבר על דבר שני אופני ההיתר לתלמידי חכמים, "מטיל מלאי לכיס תלמידי חכמים" ו"תמכור סחורתם תחילה למה שיימכר", סיים בזה הלשון: "אלו חוקים שקבע ה' להם, כמו שקבע המתנות לכהן והמעשרות ללוי, לפי מה שבאה בו הקבלה". וכיון שהרמב"ם השווה נידון החזקת תלמידי חכמים (באופנים הנ"ל) למתנות כהונה ולויה, ועל שניהם כאחד אמר "אלו חוקים שקבע ה' להם", דוחק לומר שיסבור הרמב"ם שישנו גירעון כלשהי בת"ח שסומך על "חוקים" אלו לצורך פרנסתו.

מידת ההסתפקות היא מידת החסידות

ולכן נראה שבהל"י מדבר הרמב"ם בגנות המתפרנס מן הצדקה שעוון גדול הוא בידו וכו'. מהלכה זו היינו יכולים להסיק שהטעם היחידי שיש להתעסק באומנות ומסחר [ולא להשליך עצמו על הציבור כדי ללמוד תורה] הוא טעם **שלילי** - כדי שלא לעשות את התורה קרדום לפרנסתו ושלא לחלל שם שמים וכו'. על כן בא הרמב"ם בהלכה יא והשמיענו שיש טעם **חיובי** להתפרנס ממעשה ידיו דוקא. הנאה מיגיע כפיו איננו רק 'היעדר רע' או אפילו 'בחירת הרע במיעוטו' - כי אם דבר טוב והגון (מידת חסידות) מצד עצמו: "מעלה גדולה היא למי שהוא מתפרנס ממעשה ידיו".

מהי באמת המעלה גדולה של הנהנה ממעשה ידיו, ועד כדי כך שעל ידי זה "זוכה לכל כבוד וטובה שבעולם הזה ולעולם הבא"³³?

מובן מאליו שלא נתכווין הרמב"ם לומר שהמתפרנס ממעשה ידיו יזכה על ידי זה בלבד לכל טוב בעולם הזה גם אם יעבור עבירות המפסידות את הגוף³⁴, ושלא על

32 ועד"ז י"ל לפמ"ש הכסף משנה בהל' ת"ת פ"ג שם (ה"י) בדרך אפשר, והובאה דעתו להלכה בשו"ע הרב הל' תלמוד תורה פ"ד סע' טו, "שכוונת רבינו כאן היא שאין לאדם לפרוק עול מלאכה מעליו כדי להתפרנס מן הבריות כדי ללמוד, אבל שילמוד מלאכה המפרנסת אותו, ואם תספיקנו מוטב, ואם לא תספיקנו יטול הספקתו מהצבור ואין בכך כלום", שכל זה הוא ע"פ הדין, אבל גם במקרים שמעיקר הדין מותר להתפרנס מן הבריות - מ"מ מעלה גדולה להימנע מכך, ומידת חסידות היא שיתפרנס ממעשה ידיו דוקא. וכל החכמים שהביא הרמב"ם בפיה"מ אבות לא סמכו על היתר זה שכתב הכס"מ, וקיימו בעצמם מאמר הכתוב "יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך". אבל יש להעיר שהכסף משנה סיים בעצמו שקשה מאד להעמיס פירושו בשיטת הרמב"ם בפיה"מ.

33 והרי אין ביגיע כפיים אפילו 'מעשה מצוה'! ופשוט לפענ"ד שמי שנפל לו הון רב בירושה אינו מחוייב אפילו על פי מדת חסידות להתייגע כדי ליהנות מיגיע כפיו דוקא.

34 ראה (לדוגמא) מורה נבוכים חלק שלישי פרק יב: "המין השלישי מן הרעות הוא מה שימצא כל אחד מבני אדם מפעולתו בעצמו, וזהו הרוב..."

יגיע כפיים לבדו יחיה האדם בעולם שכולו טוב, כי אם על ידי השלמתו במצוות³⁵ ובמעשים טובים³⁶, בתיקון המידות³⁷ ובהשגות שכליות גבוהות ועמוקות (כפי שביאר הרמב"ם במקומות אחרים)³⁸. עם כל זה, כיון שהפליג הרמב"ם במעלת

35 ראה פיה"מ להרמב"ם סנהדרין בהקדמה לפרק חלק: "והיסוד האחד עשר, שהוא יתעלה משלם גמול טוב למי שמקיים מצות התורה... ושגמולו הגדול הוא העולם הבא". ובפיה"מ פאה פ"א מ"א: "אם קיים האדם המצות המיוחדות לו בעצמו במה שבינו לבין בוראו יש לו על זה שכר יגמלהו ה' על כך לעולם הבא כמו שנבאר בפרק חלק". ועל מה ששנינו (קידושין פ"א מ"ו) "כל העושה מצוה אחת מטיבין לו ומאריכין לו ימיו ונוחל את הארץ", פירש הרמב"ם: "כל העושה מצוה אחת, שיעשנה יתירה על זכותיו שהם כנגד עונותיו כדי שיהיו זכותיו מרובין על עונותיו במצוה זו... מטיבין לו ומאריכין את ימיו בעולם הבא. וענין נוחל את הארץ - ארץ החיים, כלומר העולם הבא" [וראה הל' תשובה רפ"ג. ואכמ"ל]. ועל מה ששנינו (סוף מסכת מכות) "רבי חנניה בן עקשיה אומר, רצה הקב"ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצוות", פירש הרמב"ם: "מיסודות האמונה בתורה, שאם קיים האדם מצוה משלוש עשרה ושש מאות מצוות כראוי וכהוגן, ולא שיתף עמה מטרה ממטרות העולם הזה כלל, אלא עשאה לשמה מאהבה כמו שביארתי לך, הרי הוא זוכה בה לחיי העולם הבא, לכן אמר רבי חנניה כי מחמת ריבוי המצוות אי אפשר שלא יעשה האדם אחת בכל ימי חייו בשלימות ויזכה להישארות הנפש באותו המעשה. וממה שמורה על היסוד הזה שאלת רבי חנניה בן תרדיון 'מה אני לחיי העולם הבא', וענהו העונה 'כלום בא לידך מעשה', כלומר, האם נזדמן לך עשיית מצוה ראוי, ענה לו שנזדמנה לו מצות צדקה בתכלית השלמות האפשרית, וזכה בה לחיי העולם הבא". [וייעוין בפיה"מ אבות רפ"ב בענין שכר שבת ומילה וכו']. וראה עוד בהל' יסודי התורה פ"ד הי"ג: "...האסור והמותר וכיוצא בהם משאר המצוות... הם הטובה הגדולה שהשפיע הקב"ה ליישוב העולם הזה כדי לנחול חיי העולם הבא", הל' איסורי ביאה פי"ד ה"ג וה"ד: "...מודיעין אותו שכרן של מצוות... ומודיעין אותו שבעשיית מצוות אלו יזכה לחיי העולם הבא". הל' מתנות עניים פ"י ה": "הכופה אחרים ליתן צדקה ומעשה אותן, שכרו גדול משכר הנותן... ועל גבאי צדקה וכיוצא בהם אומר ומצדיקי הרבים ככוכבים" (ושכר מצוה בהאי עלמא ליכא - הל' תשובה רפ"ט); ובסוף הל' מעילה: "בעשיית החוקים והמשפטים זוכין הישרים לחיי העולם הבא"... ראה מורה נבוכים ח"ג פי"ז: "אנחנו נאמין שכל אלו העניינים האנושיים הם כפי הדין... שהמשפט מחוייב בהכרח בחקו יתעלה... אמרו אין הקב"ה מקפח שכר כל בריה... עיי"ש.

36 במורה נבוכים שם פכ"ז (ואילך) בענין מצוות התורה והזכיה - על ידיהן - לחיי העולם הבא, כתב בתוך דבריו: "כוונת כלל התורה... תיקון הגוף יהיה כתיקון עניני מחיתם קצתם עם קצתם, וזה הענין ישלם בשני דברים, האחד מהם להסיר החמס מביניהם, והוא שלא יעשה כל איש מבני אדם הישר בעיניו וברצונו וביכולתו אבל יעשה כל אחד מהם מה שבו תועלת הכל, והשני, ללמד כל איש מבני אדם מידות מועילות בהכרח עד שיסודר ענין המדינה".

38 ראה לשון הרמב"ם בהל' תשובה פ"ט ה"א: "...כך הוא הכרע כל הדברים, הקב"ה נתן לנו תורה זו עץ חיים היא, וכל העושה כל הכתוב בה, ויודעו דעה גמורה נכונה, זוכה בה לחיי העולם הבא, ולפי גודל מעשיו ורוב חכמתו הוא זוכה... שתהיו פנויים להתחכם בתורה ולעסוק בה כדי שתזכו לחיי העולם הבא וייתב לך לעולם שכולו טוב ותאריך ימים לעולם שכולו ארוך... שאם לא יקנה פה חכמה ומעשים טובים אין לו במה יזכה". [וראה גם שם ה"ב: "וירבו בחכמה כדי שיזכו לחיי העולם הבא" ובסוף הל' מלכים ספ"ב: "...שיהיו פנויין

הנהנה מיגיע כפיו ותועלתה לענין הזכיה בעולם הזה ובעולם הבא, שומה עלינו לבאר גודל ערך 'יגיע כפיים' בעוה"ז ובעוה"ב לפי שיטת הרמב"ם³⁹. ובמיוחד יש להתבונן בדבר ולתת טעם לזה שפסק הרמב"ם שמהנהנאה מיגיע כפיים (=הסיבה) יבוא האדם ליהנות מזיו השכינה⁴⁰ (=המסובב)⁴¹.

ונראה שדברי הרמב"ם כאן יובנו על פי מה שכתב בפיה"מ אבות שם, ובמה שהשריש לנו הרמב"ם במקומות אחרים בטיב העולם הבא והזכיה אל החיים הנצחיים אשר בו.

בפיה"מ שם הבליע הרמב"ם כמה מילים אשר מהם נמצינו למדים מהי המעלה החיובית בענין העסק במלאכה ויגיע כפיים: "רב יוסף, עליו השלום, היה נושא עצים, ואומר גדולה מלאכה שמחממת את בעליה⁴², רצונו לומר שבעת יגיעת איבריו - יכובד משכבם - במשא העץ הכבד, היה מתחמם גופו בלא ספק, והיה משבח זה ושמח בו⁴³, והיה לבו טוב במתנת חלקו בגלל מה שהיה אצלו ממעלת ההסתפקות". והנה אף שהזכיר הרמב"ם מעלת חימום גופו על ידי נשיאת העצים, נראה שלא כתבה הרמב"ם אלא כבדרך אגב לבאר לשון הגמרא "גדולה מלאכה שמחממת את בעליה", והמעלה שכיוון אליה הרמב"ם היא מ"ש בסוף דבריו אלה שהיה לבו של רב יוסף "טוב במתנת חלקו, בגלל מה שהיה אצלו ממעלת ההסתפקות"⁴⁴.

בתורה וחכמתה... כדי שיזכו לחיי העולם הבא". ובפיה"מ סנהדרין בהקדמת פרק חלק: "כדי שתשלם להם הידיעה ויזכו לחיי העולם הבא".

39 השאלה בעיקרה היא כלפי עולם הבא, כי בעוה"ז י"ל בפשטות, דמי שנהנה מיגיע כפו אינו תלוי בדעת אחרים להספקת צרכיו, ובזה יזכה (בדרך הטבע) ל"שלמות הגוף... שיהיה בריא על הטוב שבעניניו הגשמיים, וזה לא יתכן אלא במצאו צרכיו בכל עת אשר יבקשם והם מזונוותיו ושאר הנהגת גופו כדירה ומרחץ וזולתם" (לשון הרמב"ם במור"נ ח"ג פכ"ז).

40 ראה רמב"ם הל' תשובה פ"ח ה"ב: "העוה"ב אין בו לא אכילה ולא שתיה כו' אלא צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהן ונהנין מזיו השכינה".

41 ואין לבאר עפ"מ"ש הרמב"ם בהל' זכיה ומתנה פי"ב הי"ז: "הצדיקים הגמורים ואנשי מעשה לא יקבלו מתנה מאדם, אלא בוטחים בה' ברוך שמו, לא בנדיבים, והרי נאמר (משלי טו, כז), ושונא מתנות יחיה", שהרי לא שלל בנדו"ד קבלת שום מתנה, ואדרבה - כמבואר ממ"ש בפיה"מ עמ"ס אבות שם.

42 במסכת גיטין סז, ב [ובפירוש רש"י שם]: "רב יוסף איעסק [לתלגא] בריחיא [כדי שיחמם ויזיע]. רב ששת איעסק בכשורי [לשאת קורות ומשאות]. אמר, גדולה מלאכה שמחממת את בעליה".

43 ראה רמב"ם הל' דעות פ"ד הי"ד: "ועוד כלל אחר אמרו בבריאות הגוף, כל זמן שאדם מתעמל ויגע הרבה וכו' אין חולי בא עליו וכחו מתחזק". [ישם ה"ב: "כללו של דבר יענה גופו ויגיע כל יום בבקר עד שיתחיל גופו לחום"]. וגם זה נוגע להזכיה בעוה"ב, וכמ"ש הרמב"ם שם בתחלת הפרק: "היות הגוף בריא ושלם מדרכי השם הוא, שהרי אי אפשר שיבין או ידע דבר מידיעת הבורא והוא חולה".

44 במעלת מידת ההסתפקות האריך הרמב"ם בכמה מקומות, ומהם בביאור המשנה (אבות פ"ב מ"ט) "איזוהי דרך ישרה שידבק בה האדם... עין טובה... לב טוב", וביאר הרמב"ם "עין טובה - ההסתפקות במה שיש לאדם, והיא ממעלות המידות... לב טוב רוצה בו פעולות

נמצינו למדים מדברי הרמב"ם שמעלה זו שהאדם מגביל את עצמו ונהנה אך ורק ממעשה ידי עצמו מעוגנת היא וקשורה במדת ההסתפקות, כי מי שהוא "בעל לב טהור"⁴⁵ והוא שמח בחלקו - אם רב ואם מעט - אינו רוצה ליהנות מאחרים וסולד הוא ממתנות, וכמ"ש הרמב"ם בפיה"מ⁴⁶ בקשר לאברהם אבינו שהצטיין במידת ההסתפקות ולכן מיאן לקבל מתנות ממלך סדום, וכמ"ש (בראשית יד, כג) אם מחוט ועד שרוך נעל וכו', "זו תכלית ההסתפקות, שימשוך ידו מרכוש גדול, ולא יקח ממנו אפילו שיעור מעט".

ומכיון שכן, מובן מה שכתב הרמב"ם שהאוחז במדת חסידים הראשונים ונהנה מיגיע כפו זוכה לכל טוב בעולם הזה, כי על ידי שקונה בנפשו את מידת ההסתפקות ואינו "נבהל להון"⁴⁷ - יהיה טוב לו וגם לשכנו; טוב לו לאדם 'בינו לבין עצמו', שהרי מי שקנה בנפשו את מידת ההסתפקות אינו נמשך אחרי המותרות והתאוות המחלישות את הגוף והמזיקות את האדם; וטוב 'בינו לבין חבריו', כי מידת ההסתפקות מועלת לתיקון היחסים בין אדם לחברו, כי מי שאינו נבהל אחרי ההון בקל יוכל להיות גומל חסד וכו' ולהזהר בכל המצוות שבין אדם לחברו⁴⁸. וכבר ביאר הרמב"ם בפיה"מ ריש מסכת פאה, ש"אם קיים האדם המצוות התלויות בתקינות יחסי בני אדם זה עם זה", הנה נוסף על השכר שיקבל על זה לעולם הבא, הנה "שיג תועלת בעולם הזה להתנהגותו התנהגות טובה עם בני אדם, לפי שאם הלך בדרך זו והלך זולתו בה יתנהג גם הוא מאותה תועלת".

ומדאיתין להכי, דעת לנבון נקל שמי שקנה את מידת ההסתפקות הרי הכשיר בזה את הקרקע לזכות גם לחיי עולם הבא, ודבר משנה הוא (אבות פ"ה מ"ז) "כל מי שיש בידו שלושה דברים הללו מתלמידיו של אברהם אבינו... עין טובה כו'... תלמידיו של אברהם אבינו אוכלין בעולם הזה ונוחלין בעולם הבא", ופירש הרמב"ם "כבר ביארנו כמה פעמים שעין טובה - ההסתפקות...". הלא מפורש שמי שיש לו את מידת ההסתפקות קנה בנפשו אחת מהמידות התרומיות והנעלות שבהן, ועל ידן יזכה לחלק ונחלה בעולם הבא.

שוב מצאתי שהדברים כמעט מפורשים⁴⁹ בדברי הרמב"ם עצמו: דברי הרמב"ם

הטוב, והן הפעולות הממוצעות, והן הן מעלות המידות, והן כוללות את ההסתפקות". וראה מורה נבוכים ח"ג פמ"ח: "ועם מה שצותנו התורה מאיסור המאכלים האסורים צותנו גם כן בנדרי איסור, והוא כי כשיאמר אדם זה הלחם אסור עלי או זה הבשר אסור עלי, נאסר עליו לאכלו, כל זה להרגיל לקנות מדת ההסתפקות, ולחסום תאוות המאכל והמשתה".

45 לשון הרמב"ם בהל' דעות פ"א ה"א.

46 אבות פ"ה מ"ז. ועד"ז במורה נבוכים ח"ג פרק נו"ן.

47 לשון הרמב"ם: הל' דעות פ"ב ה"א; הל' שקלים פ"ב ה"ה; הל' נדרים פי"ג הכ"ג; הל' סנהדרין פ"ב ה"ז.

48 בפיה"מ ריש מס' פאה כתב הרמב"ם: "וכל המצוות שבין אדם לחברו נכללים בכלל גמילות חסדים, התבונן בהם תמצאם".

49 ואעפ"כ - משנתנו לא זהה ממקומה!

בהל' ת"ת שם הי"א מקורם במדרשי חז"ל, ומהם בתנא דבי אליהו: "מי שהוא קורא לשם שמים ושונה לשם שמים, ואוכל משלו, ונהנה מיגיעו, עליו הוא אומר, יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך, אשריך, בעולם הזה, וטוב לך, לעולם הבא"⁵⁰. ועל פי זה כתב הרמב"ם: 'מעלה גדולה היא למי שהוא מתפרנס ממעשה ידיו... ובזה זוכה לכל כבוד וטובה שבעולם הזה ולעולם הבא, שנאמר 'יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך', אשריך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא שכולו טוב'.

והנה גם במסכת אבות שנינו (פ"ד מ"א): "איזהו עשיר השמח בחלקו, שנאמר יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך, אשריך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא". ובפיה"מ שם כתב הרמב"ם (דברים קצרים וסתומים במקצת): "זה מבואר, וכבר זכרנו ענייניו בפרקים הקודמים". ונראה כוונתו למה שכתב ב'שמונה פרקים' אשר לו, בפרק שביעי, שזה שאמרו חז"ל⁵¹ שאין הנבואה שורה אלא על עשיר פירושו מי שיש לו "ממעלות המידות, רצוני לומר ההסתפקות". וביאר: "לפי שהם יקראו המסתפק בחלקו 'עשיר', והוא אומרם בגדר העשיר 'אי זה הוא עשיר השמח בחלקו', כלומר שהוא מסתפק במה שהמציא לו הזמן ואינו מצטער על מה שלא המציא לו". הרי מבואר שסובר הרמב"ם ש"השמח בחלקו" הוא 'מי שיש לו את מעלת ההסתפקות'⁵²; וכיון שבמשנה שם מבואר שעל זה הוא שאמרו 'אשריך וטוב לך; אשריך בעוה"ז וטוב לך לעוה"ב', מבואר שלדעת הרמב"ם מעלת הנהנה מיגיע כפו - עליה הפליגו חז"ל ואמרו שמביאו לידי חיים מאושרים בזה ובבא - היא היא מעלת ההסתפקות⁵³.

על פי זה יוצא שמ"ש הרמב"ם בהל' תלמוד תורה שתלמיד חכם הנהנה מיגיע כפו הוא האיש המאושר, עולה בקנה אחד עם מ"ש בכמה מקומות, ומהם בהקדמתו לפיה"מ "שהתכלית בעולמנו זה וכל אשר בו הוא איש מלומד, בעל מידות טובות..."; ושניהם כאחד מביאים את האדם לחיי עולם הבא, כ"רוב דיני התורה [ש]אינן אלא עצות מרחוק מגדול העצה לתקן הדעות וליישר כל המעשים"⁵⁴; ו"כיון שנעשה אדם שלם - הרי ממעלת האדם שלא יעכבנו מעכב שתתקיים נפשו בקיום מושכלה, וזה הוא העולם הבא"⁵⁵.

50 תדא"ר פי"ח. ובילקוט שמעוני תורה רמז תתקמ: מעיד אני עלי שמים וארץ שכל ת"ח שהוא קורא ושונה לשם שמים ואוכל ושותה משלו ונהנה מיגיעו ומעמלו ואינו נהנה משל אחרים עליו הכתוב אומר יגיע כפיך כי תאכל וגו'. וראה גם ברכות ה, א.

51 נדרים לח, א ובכס"מ.

52 ויעויין גם לשון הרמב"ם הל' דעות פ"ב ה"ז: "וכן לא יהיה בעל נפש רחבה נבהל להון ולא עצב ובטל ממלאכה, אלא בעל עין טובה ממעט בעסק ועוסק בתורה, ואותו המעט שהוא חלקו ישמח בו".

53 ואכן לפ"ז נ"ל שאם זיקת הת"ח לתמיכת הציבור אינו בגלל חסרון במדת ההסתפקות - ומה שאינו עוסק במלאכה כדי פרנסתו הוא בגלל שאם יעשה כן לא יוכל לקיים מצות ת"ת כראוי וכנ"ל על פי מ"ש האג"מ - לא נפקע מכלל 'אשריך בעוה"ז ובעוה"ב'.

54 לשון הרמב"ם סוף הל' תמורה.

55 לשון הרמב"ם בפיה"מ על סנהדרין שם.